

علیہ ایدہ آلیسم

دو مقالہ فلسفی

تئودور آدورنو

ترجمہ مراد فرہاد پور

فهرست

۱	یادداشت مترجم
۹	آدورنو و «فعلیت فلسفه» / پیامین اسنو
۱۹	فعلیت فلسفه
۴۹	نقد فلسفه خاستگاه

WWW.30BOOK.COM

یادداشت مترجم

این کتاب متشکل از سه بخش است: دو مقاله اصلی به قلم تئودور آدورنو و یک یادداشت کوتاه از بنیامین اسنو در معرفی یکی از آن مقالات. مهم‌ترین وجه مشترک دو مقاله آدورنو نقد ریشه‌ای تفکر ایده‌آلیستی و منطق اینهمانی است؛ و همین امر نیز دلیل اصلی گزینش و انتشار آن‌ها در قالب یک کتاب واحد است. آدورنو، به پیروی از هگل، همواره بر درون‌ماندگار بودن نقد تأکید می‌گذارد (حتی تعالی یا فراتر رفتن از موضوع نقد نیز باید به میانجی تنش‌ها و تناقضات درونی خود آن صورت گیرد)، به همین سبب او همواره قوی‌ترین و پیشرفته‌ترین نمونه‌ها را برای نقد برمی‌گزیند و با چشم‌پوشی از وجوه فرعی - دست‌نوشته‌های ناتمام، آثار منتشر شده پس از مرگ، منابع و تفاسیر درجه دوم و ... - مستقیماً با ایده‌ها و براهین اصلی موضوع نقد درگیر می‌شود - همان‌طور که زمانی هگل گفت «ضربه زدن به حریف در جایی که او نیست، کار عبث و بی‌معنایی است».

یادداشت بنیامین اسنو درباره مقاله اول، «فعلیت فلسفه»، ما را تا حد زیادی از معرفی این متن بی‌نیاز می‌کند، با این حال، ذکر چند نکته ضروری به نظر می‌رسد. این مقاله از منظری تاریخی نوشته شده و در قیاس با مقاله دوم کلی‌تر است. آدورنو می‌کوشد تا با ترسیم نوعی جغرافیای نظری و وضعیت واقعی فلسفه (در نیمه اول قرن بیستم) و جایگاه مکاتب گوناگون را روشن سازد. ولی این امر به معنای اتخاذ موضع یک ناظر بیرونی خداگونه، موعظه‌گری جزمی، تعیین تکلیف برای فلسفه، یا به

عبارتی نقض اصل درون‌ماندگاری نیست. در واقع، همین خصلت تاریخی باعث می‌شود تا این مقاله نقش مکملی مناسب را برای تحلیل‌های مفهومی مقاله بعدی، «نقد فلسفه خاستگاه»، ایفا کند. «فعلیت فلسفه» متنی سخنرانی‌ای است که آدورنو در هشتم ماه مه سال ۱۹۳۱ به مناسبت آغاز تدریس در دانشگاه فرانکفورت ایراد کرد. در این سخنرانی آدورنو تقریباً همه مکاتیب و سنت‌های فلسفی مهم نیمه اول قرن بیستم را به نقد می‌کشد: یوزیتویسم منطقی، جامعه‌شناسی معرفت، شاخه‌های اصلی نوکانت‌گرایی (مکتب منطقی ماربورگ و مکتب تاریخی-فرهنگی هایدلبرگ)، پدیدارشناسی هوسرل و هستی‌شناسی بنیادین هایدگر. نقد درون‌ماندگار آدورنو از این مکاتب فلسفی استوار بر دو ایده اصلی است. ایده نخست به توانایی درونی و ذاتی خود فلسفه مربوط می‌شود. در تقابل با سنت مارکسیسم هگلی و به ویژه گئورگ لوتاج که بر تداوم پروژه نقد ایدئولوژی تأکید می‌گذارد و تناقضات فلسفه یا تفکر بورژوایی را بازتاب با میانجی تناقضات جامعه بورژوایی می‌داند (و همین امر نیز آن را از تقلیل‌گرایی خام و دترمینیسم اقتصادی «مارکسیسم-لنینیسم» متمایز می‌کند) و همچنین در تقابل با تفسیر هورکهایمر از نظریه انتقادی به مثابه نوعی پروژه تحقیقاتی میان‌رشته‌ای معطوف به نقد همه جانبه سرمایه‌داری، آدورنو در طول حیات فکری‌اش همواره بر پیوند درونی تفکر فلسفی با حقیقت تأکید می‌گذاشت. در نظر او تحول تاریخی مکاتب و مفاهیم فلسفی فی‌نفسه واجد نوعی محتوای صدقی است؛ یا، به عبارت دیگر، حقیقت تاریخی مستقیماً در دل مفاهیم فلسفی رسوخ می‌کند و از این رو نقد درون‌ماندگار این مفاهیم، مستقل از رابطه فلسفه با واقعیت‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی، می‌تواند شکلی از بیان حقیقت باشد. دومین ایده اصلی آدورنو به «تکبر فلسفه» مربوط می‌شود. همان‌طور که او در نخستین سطور «فعلیت فلسفه» می‌گوید:

هر آن کسی که امروزه فلسفه را به مثابه حرفه برمی‌گزیند باید نخست آن توهمی را طرد کند که تلاش‌های فلسفی قبلی کار خود را با آن آغاز کردند، یعنی این توهم که قدرت تفکر برای فراچنگ آوردنِ تمامیت امر واقع کافی است. هیچ عقل توجیه‌گری نمی‌تواند خود را در متن واقعیتی باز یابد که نظم و شکل آن هر گونه دعوی به عقل را سرکوب می‌کند؛ عقل تنها به شیوه‌ای جدلی خود را در مقام واقعیت تام به فرد داننده عرضه می‌کند، و فقط در قالب ردپاها و ویرانه‌هاست که عقل می‌تواند مهبای این امید باشد که سرانجام روزی با واقعیت درست و به‌حق رودررو خواهد شد.

از دید آدورنو بارزترین نمونه این «تکبر» چیزی نیست جز جستجوی نوعی اصل یا خاستگاه به مثابه امر نخستین یا مبنایی برای تبیین فلسفی جهان. البته این تبیین به رغم ماهیت انتزاعی، کلی‌گرا و جزمی‌اش — یا شاید دقیقاً به خاطر این ماهیت — در قالب انواع گوناگونی از «جهان‌بینی» تحقق می‌یابد. تکثر و تنوع این «جهان‌بینی‌ها» روی دیگر خصلت انتزاعی و ایده‌آلیستی تفکر فلسفی دوران ماست. در واقع ایده‌آلیسم و تفکر مبتنی بر منطق اینهمانی (identity-thinking) نام حقیقی و عام تکبر فلسفه است.

بنابراین تعجبی ندارد که آدورنو تلاش خود برای نقد درون‌ماندگار تفکر فلسفی و عیان کردن و بیرون کشیدن حقیقت رسوب‌کرده در بطن فلسفه را با نقد پدیدارشناسی هوسول آغاز می‌کند. اگر بپذیریم که ایده‌آلیسم در مقام جستجوی خاستگاه یا مبنای نخستین نام حقیقی همه مکاتب فوق است — زیرا همه آن‌ها می‌کوشند تا هر آنچه راهست به یک اصل نخستین یا مخرج مشترک فروکاهند که صرف‌نظر از نامش (ماده، روح، فاکت، وجود، آگاهی استعلایی و ...) چیزی جز مفهومی در ذهن آدمی نیست — دلیل انتخاب پدیدارشناسی هوسول در مرحله اولیه ناب و غیرکانتی-استعلایی آن روشن می‌گردد. برخی از مهم‌ترین مضامین فلسفه هوسول در این دوره عبارت‌اند از: بازگشت به خود اشیا و امور، توصیف آگاهی ناب یا مطلق در ورای هرگونه روان‌شناسی، بازسازی فلسفه به

مثابه یک علم دقیق، عیان ساختن ساختار معنا و وجود با استفاده از روش تحویل یا تقلیل (reduction)، و نهایتاً «شهود ذوات» (wesensschau) با تکیه بر همین مضامین است که آدورنو پدیدارشناسی هوسرل را به عنوان نمونه اصلی ایده آلیسم برمی‌گزیند؛ نمونه‌ای که به واسطه گسترده‌گی، صراحت، انسجام و غنای مفهومی، و صداقت فلسفی‌اش می‌تواند قدرت و ضعف فلسفه غربی دوران ما را بهتر از هر نمونه دیگری عیان سازد. توصیف آدورنو از پدیدارشناسی هوسرل به مثابه قوی‌ترین تلاش فلسفی برای حفظ ایده آلیسم بدون توسل به ایدئولوژی احتمالاً بهترین و گویاترین توصیف از پیوند دیالکتیکی قدرت و ضعف یا حقیقت و ایدئولوژی در بطن تفکر فلسفی است.

مقاله «نقد فلسفه خاستگاه» در واقع مقدمه قوی‌ترین و منسجم‌ترین حمله آدورنو به کل فلسفه معاصر به مثابه ایده آلیسم است. متن کامل و نهایی این نقد سرانجام پس از رجعت به آلمان در سال ۱۹۵۶ در قالب کتابی با عنوان فرانقدهی بر نظریه شناخت مطالعاتی در باب هوسرل و تناقضات پدیدارشناختی^۱ منتشر شد.^۲ این مقدمه که آدورنو آن را، در کنار مقاله معروف «مقاله به مثابه شکل»، بهترین و رضایت‌بخش‌ترین نوشته خود می‌داند، متنی است به غایت پیچیده و دشوار و موجز. در این مقدمه آدورنو، با کنار نهادن همه موضوعات فرعی و حاشیهای، مستقیماً به استدلال‌ها و براهین هوسرل در جستارهای منطقی (به ویژه جلد دوم) و همچنین در بخش‌هایی از منطق صوری و استعلایی و تأملات دکارتی می‌پردازد، هرچند همان‌طور که خود در دیباچه کتاب می‌گوید: «ارائه نقدهی جامع و مانع هیچ‌گاه هدف من نبود. آن تحلیل‌هایی که هوسرل عملاً

۱. Zur Metakritik der Erkenntnistheorie: Studien über Husserl und die phänomenologischen Antinomien

۲. تغییر عنوان اصلی کتاب به علیه معرفت‌شناسی در ترجمه انگلیسی خصلت فلسفی و تحلیلی - منطقی آن را کمرنگ می‌کند و حتی ممکن است موجب این سوء تفاهم شود که در این کتاب صرفاً یا نقدهی جامعه‌شناختی و غیرفلسفی از هوسرل سروکار داریم.

به پیش برد و اثری و توان خویش را صرف آن‌ها کرد، بیش از ساختمان یا دستگاه تام [فلسفه وی] توجه مرا برانگیخت.» با توجه به نکات فوق می‌توان گفت که این مقدمه، صرف‌نظر از دشواری‌های مرتبط با خود مفاهیم و واژگان پدیدارشناسی، گویاترین شکل تجلی تلاش آدورنو برای نقد درونی فلسفه، آشکار ساختن پیوند آن با نظام سلطه، و همچنین نجات حقیقت نهفته در آن در ورای هرگونه ایدئولوژی است.

همان‌طور که پیش‌تر گفتیم این دو مقاله، که اولی بیش‌تر تاریخی و دومی بیش‌تر تحلیلی است، به لحاظ درک نقد آدورنو از همه‌صور ایده‌الیسم مکمل یکدیگرند؛ لیکن دومین وجه مشترک آن‌ها مقابله با یک بدفهمی رایج از نحوه تحول فکری آدورنو است. بر اساس این بدفهمی آدورنو نیز، همچون بسیاری از متفکران قرن بیستم و به‌ویژه هایدگر، پس از سرخوردن از سیاست نهایتاً به نوعی زیباشناسی ناب پناه می‌برد و به افعال سیاسی و عزلت‌گزینی بدبینانه دچار می‌شود. لیکن حضور همه ایده‌ها و مضامین اصلی آثار متأخر آدورنو در این دو مقاله به روشنی نافی چنین دیدگاهی است. زیباشناسی رنج یا تفسیر آثار هنری به‌مثابه زخم‌هایی بر تن جامعه بورژوایی نه فقط در عنوان بلکه در محتوای نخستین کتاب آدورنو، کی‌برکه‌گور: ساختن زیباشناسی، حضور بارز دارد. و به همین ترتیب، آخرین اثر او که فقط پس از مرگش انتشار یافت، یعنی نظریه زیباشناختی، نه فقط به حیطه آکادمیک و سترون «فلسفه هنر» محدود باقی نمی‌ماند بلکه از آغاز تا پایان درگیر با مسائل فلسفی، جامعه‌شناختی و نقد ایدئولوژی است. از دید آدورنو این فقط تفسیر فلسفی است که می‌تواند محتوای صدقی (truth-content) آثار هنری را آشکار سازد. زیر پا نهادن تقسیم‌کار آکادمیک میان روان‌شناسی، سیاست، فلسفه، جامعه‌شناسی، زیباشناسی و اخلاق اصل سازمانده دیالکتیک آدورنو در تقابل با تفکر بورژوایی است، دیالکتیکی که در آن پرداختن به هر یک از این حوزه‌ها به منزله درگیر شدن با تمامی آن‌هاست.

هر دو مقاله آدورنو از متن انگلیسی به فارسی ترجمه شده‌اند. لیکن با

توجه به دشواری این متون و برخی معایب و کمبودهای ترجمه انگلیسی مقاله دوم، بخش‌هایی از هر دو مقاله به کمک امید مهرگان با متن آلمانی مقابله شد. پیشنهاد ترجمه متونی به قلم تئودور آدورنو را، که در قیاس با سایر مقالات او به نحوی مستقیم‌تر به مسائل فلسفی و به‌ویژه پرسش‌های معرفت‌شناختی می‌پردازند یا، به عبارت بهتر، نقش مضامین جامعه‌شناختی، روانکاوانه، ادبی، و سیاسی در آن‌ها کم‌رنگ‌تر یا غیرمستقیم‌تر است، نخست آرش ویسی مطرح کرد. بدون اصرار و تشویق او ترجمه این متون هیچ‌گاه شروع نمی‌شد، و بدون همکاری مستمر، پایداری و سماجت او نیز هرگز به پایان نمی‌رسید.

امروزه در شرایطی که تیراژ کتاب‌های فلسفی «خوشبختانه» به زیر هزار عدد سقوط کرده است (ازرا ظاهراً این کتاب‌ها برای مؤلفانشان در حکم آثار هنری‌اند)^۱، در شرایطی که ضخامت آثار «کت و کلفت» — که آدورنو همواره از آن‌ها با نفرت یاد می‌کرد — چنان افزایش یافته که «خواندن» آن‌ها پیش از هر چیز مستلزم تمرین وزنه‌برداری است، در شرایطی که مترجمان آثار فلسفی به عوض رفع انبوه معایب کار خویش وقتشان را صرف نوشتن مقدمه‌هایی طولانی‌تری از اصل خود متن می‌کنند، یا در یک کلام در شرایطی که ترجمه و تألیف آثار نظری نیز دچار همان

۱. به اعتقاد والتر بنیامین هیچ سمفونی‌ای به قصد شنیده شدن تصنیف و هیچ شعری به قصد خوانده شدن سروده نشده است. این امر جزئی از خصلت خودآیین و می‌یادگونه آثار هنری یا رمز جاذبه نامتناهی آن‌هاست. آثار هنری هیچ‌گاه به میانجی گفتار، هم‌رسانی، سنت، آکادمی، یا تبلیغات رسانه‌ای ما را به خود فرامی‌خوانند، بلکه همواره به واسطه «تصادفی جادویی» و در هیئت «هدیه‌ای غیبی» به دست همان کسی می‌رسند که باید برسند. اما کتاب‌های فلسفی دقیقاً بدین قصد نوشته می‌شوند که خوانده، تفسیر و نقد شوند. چه در غیر این صورت حاصلی جز اتلاف وقت و کاغذ و ... نخواهند داشت. با این حال، به سخنی می‌توان باور کرد که یک متفکر از قصد خود آگاه نباشد یا در حالت «بیهوشی» به تفلسف و تألیف بپردازد. بدین ترتیب، با توجه به هنری نبودن این آثار و فقدان هرگونه قصدیت معطوف به خواننده شدن کتاب، چاره‌ای باقی نمی‌ماند جز قبول این نتیجه‌گیری که یگانه قصد از نگارش این همه آثار فلسفی چیزی نیست جز رؤیت نام خویش بر روی جلد کتاب‌های عظیمی که، صرف نظر از «خوانده شدن»، مسلماً کاربردهای متنوعی خواهند داشت.

فلسفه و کلام ۱۱۲

www.30book.com

ISBN: 978-964-363-955-6

9 789643 639556

۹۰۰۰ تومان